

مفهوم تعزیه از نگاه بهرام بیضایی

مطالعه تطبیقی مفهوم تعزیه از نگاه

بهرام بیضایی و سفرنامه‌های غربی

شمیم شهلا

انتشارات روشنگران و مطالعات زنان

فصل اول

نشانه‌شناسی تعزیه

نشانه‌شناسی که خود علمی در رابطه با کشف رمز و معانی پنهان یک موضوع یا یک تفکر است، در تعزیه نیز کاربرد دارد. از طریق کشف رموز و نمادها و مفاهیم مختلف در اجرای تعزیه می‌شود به درک درست از این هنر یعنی، سنتی دست‌یافت. در این بخش به برخی از این نشانه‌ها اشاره خواهیم کرد که با فهم درست آن می‌شود به یک رمزگشایی در تعزیه یا شبیه‌خوانی رسید. که این نشانه‌ها را از نگاه لوییس ویرث بیان می‌کنیم که بر روی جنبه‌های نشانه‌شناختی تعزیه تحقیق و پژوهش‌هایی انجام داده است.

• فرا زبانی در مقابل زبان موضوعی: سینه‌زنی تماشاگران در ارتباط با سینه‌زنی شبیه‌خوانان، نمادی فرا زبان در ارتباط با سینه زدن شبیه‌خوانان ماد موضوعی است.

• نشانه‌های نمادین: تقابل رنگ سبز و سرخ به‌عنوان باز آفرینی نمادین خیر و شر. مثال گاه بر سر افشاندن به‌عنوان ابزار حزن، کفن سفید به شانه‌ی نزدیک بودن مرگ.

- علائم قالبی و کلیشه‌ی دیداری: انگشت بر لب گرفتن شمر به نشانه‌ی حیرت و بهت، رجز خوانی و سخن گفتن از روی اسب.
- علائم شاخص و کلیشه‌ای: دستمال برای گریستن بر صحنه، پیاله یا مشک آب به نشانه‌ی بی‌آبی و عطش، لکه‌های قرمز خون بر صحنه برای نشان دادن جراحات.

شبیهِ‌خوانی یا تعزیه بر پایه‌ی این نشانه‌ها بنا شده است. اوج شبیه‌خوانی مرگ جسمانی امام نیست بلکه هنگامی است که کفن برتن‌اش می‌کنند. چنین است که شبیه‌خوانی بیش از آنکه به دگرگون سازی و تحول شخصیت‌ها نظر داشته باشد، به نشانه‌های تصویری نمادین نظر دارد (تقیان ۱۳۸۱، ۵۳ و ۵۴).

تعزیه از نگاه بهرام بیضایی

با گذشت زمان و منتشر شدن کتاب‌هایی در مورد نحوه‌ی اجرای تعزیه و مفهوم تعزیه در دوره‌ی قاجار و آگاه شدن مخاطبان و علاقمندان به این آیین، هر چقدر به طرف جلو حرکت کردیم مطالب بیشتری در مورد این نمایش مذهبی- ملی، نوشته و چاپ شده و آثار زیادی ساخته شد. بهرام بیضایی بعد از نوشتن کتاب نمایش در ایران که در آن به‌طور مفصل به‌صورت یک فصل کامل مواردی را بیان کرده است، شروع به نوشتن نمایش‌نامه‌ها و فیلم‌نامه‌هایی کرد که چارچوب و ساختار و قراردادهای تعزیه در آن نمایان بود و در آثار او چه نمایشی و چه تصویری، تعزیه جزء جدایی‌ناپذیر این آثار شد و در این آثار ولو به‌صورت موجز و خلاصه اشارتی از تعزیه دیده می‌شود.

علی دهباشی راجع به برتری شاخص بهرام بیضایی نسبت به سایر

پژوهشگران معتقد است که آنچه بیضایی را به دیگر همتهای خود ویژگی و برتری می‌بخشد، نگاه او به تئاتر ملی و هویت فرهنگی چند هزار ساله و سنت تاریخی ایران است. بیضایی در هیچ زمانی حتی هنگامی که تاریخ ایران قدیم را روایت می‌کند، از عصر خود جدا نمی‌شود و راز ماندگاری او در همین موضوع نهفته است. «اوبا حفظ جوهر درام، تلفیق آن با زبان فارسی و نگاهی هوشیارانه به زمانه‌ی خود، راوی تاریخ می‌شود». بیضایی هنرمندی است که تلاش می‌کند بیشترین بهره و تأثیر را از زبان فارسی، تاریخ و هویت فرهنگی بگیرد و آنها را به مخاطبانش منتقل کند. (دهباشی ۱۳۸۶، ۲).

بهرام بیضایی پیش از پرداختن به ارکان و عناصر تعزیه در کتاب نمایش در ایران، در مورد موضوع‌های اصلی تعزیه نوشته است که این موضوع‌ها شامل: فرود آمدن جبرئیل برای آگاه کردن پیامبر از به شهادت رساندن نوه‌هایش امام حسن و امام حسین (ع)، پنهانی دعوت کردن مردم کوفه از امام حسین برای به دست گرفتن خلافت که در تقاطعی خاندان امام با لشکریان یزید برخورد خواهند کرد و آن صحرای کربلا است که در این صحرا همه‌ی مردم امام را تنها می‌گذارند بجز هفتاد و دو نفر که این تعداد هم به تدریج کشته می‌شوند، موضوع دیگر دفاع ایلچی فرنگ به عنوان یک غیرمسلمان از امام حسین در دربار یزید که باعث مرگ او می‌شود و انتقام‌جویی مختار ثقفی چهار سال بعد از شهادت امام از کسانی که امام حسین را در آن صحرا تنها گذاشتند و موضوع آخر به امامت رسیدن پسر امام حسین ملقب به زین‌العابدین و ماجرای زندگی و مشقات او است.

بیضایی در گفتگو با زاون قوکاسیان می‌گوید «آنچه برای من در تعزیه جذاب است، جادوی خیلی کهنی است که در آن موجود است. جادویی که در بهترین تعزیه‌ها به ترس‌ها و اضطراب‌های اولیه بشر مربوط می‌شود